

ЖАНЕТА ЖАРНОЦАЙОВА*

Методика асоціативного експерименту

ZSARNÓCZAIÓVÁ, Ž.: Methodics of the associative experiment. *Slavica Slovaca*, 55, 2020, No 1, pp. 69-81 (Bratislava).

The paper introduces the methodology of the associative experiment, one of the most successful psycholinguistic research tools developed to date. Based on her experience and the work of foreign authors, the author describes all aspects that ensure or, on the contrary, jeopardize the validity of the associative experiment. The study deals with the characteristics of the steps preceding the associative experiment itself (sample selection of respondents, compilation of the association questionnaire, etc.), characterizes the course of the experiment and various factors affecting it. It also points out specific errors that a person conducting the experiment may make in the associative experiment process. The work contains methodological recommendations concerning the systematisation of the results of the associative experiment and their analysis.

Psycholinguistics, associative experiment, association, stimulus, response.

Останнім часом увиразнюється тенденція експериментальної перевірки лінгвістичних гіпотез з допомогою методів та засобів, які виходять за межі «чистої» лінгвістики (пор. Мартінек, 2007;¹ Беянін, 2004² та ін.). Ця тенденція є передумовою для використання багатьох міждисциплінарних методів дослідження, серед яких найгрунтовніше апробованими є психолінгвістичні методи. Однією з найуспішніших психолінгвістичних методик, розроблених дотепер, є т. зв. *асоціативний експеримент* (далі – АЕ), предметом якого є дослідження і аналіз словесних асоціацій. Через високий ступінь їх підсвідомого та автоматичного характеру та відносно слабку здатність людини керувати асоціативним процесом, АЕ виявився ефективним інструментом для досліджень у широкому спектрі галузей знань, починаючи від психології, та закінчуючи психолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, лінгвокультурологією й культурологією, криміналістикою, судовою експертизою, маркетингом тощо.

За словами Н. В. Уфімцевої, АЕ – один зі способів проєкції мовної свідомості. Саме асоціативні поля, які формуються з реакцій носіїв мови, дозволяють опис т. зв. образів мовної свідомості. Образ мовної свідомості, який асоціюється зі словом, на думку Н. В. Уфімцевої, є однією з багатьох спроб відобразити знання, які комуніканти використовують для передавання та одержання мовленнєвих повідомлень.³ Г. А. Мартинович підкреслює важливість АЕ в дослідженні лексики, оскільки, на думку автора, існує досить підстав для того, щоб розглядати асоціативні поля як психологічні аналоги т. зв. «ситуативно-тематичних полів».⁴ В. А. Долинський стверджує, що асоціативні дані не менш показові, ніж визначення у тлумачних словниках.⁵

АЕ має давню традицію у світі. Перші експерименти розпочалися в ХІХ ст. і до кінця ХХ ст. вони поширилися практично на всю Європу, Америку та всі республіки колишнього Радянського

* Жанета Жарноцайова, магістр, аспірант Кафедри русистики Філософського факультету Університету ім. Костянтина Філософа в м. Нітра, адреса: Štefánikova 67, 949 74, Nitra, Slovakia. zaneta.zsarnoczaiova@ukf.sk.

¹ Мартінек, С.: Український асоціативний словник у 2 т.: Том 1. Від стимулу до реакції. Львів: Видавчий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 433 с.

² Беянін, В. П.: Психолінгвістика: Учебник, 2-е изд. Москва: Флинта, Московский психолого-социальный институт, 2004. 232 с.

³ Уфімцева, Н. В. і др.: Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский. Москва: Институт языкознания РАН, 2004. 792 с.

⁴ Мартинович, Г. А.: Текст и эксперимент: исследование коммуникативно-тематического поля в русском языке. Санкт-Петербург: СПбГУП, 2008. 256 с.

⁵ Долинський, В. А.: Теория ассоциативных полей в квантитативной лингвистике. Москва: Тезаурус, 2012. 512 с.

Союзу.⁶ Однак у Словаччині АЕ розглядався більше психологами, ніж мовознавцями. Серед них слід згадати Л. Маршалову, яка використовувала АЕ переважно з метою дослідження психологічного розвитку та компетенцій дітей,⁷ а також О. Кондаша, експерта в області когнітивної клінічної психології, який є також й автором посібника «Асоціативний експеримент». Тільки його праця в Словаччині дає не тільки теоретичну інформацію, але й методичні вказівки щодо проведення експерименту, аналізу та оцінки його результатів. Кондаш використовував АЕ як діагностичний метод, а також як показник змін клінічного стану пацієнтів, а саме доцільності їх лікування.⁸ Щоб проаналізувати асоціативні процеси з мовного погляду та отримати певні теоретичні висновки, пов'язані з асоціаціями в мовному потоці, також провів кілька опитувань Я. Містрік.⁹

Згідно з наявною інформацією, сьогодні в Словаччині з методикою АЕ в лінгвістичних дослідженнях працюють лише Й. Сіпко¹⁰ та М. Білчікова.¹¹ Великою амбіцією словацької психолінгвістики на майбутнє залишається створення словацького асоціативного словника, який у Словаччині, одній з небагатьох європейських країн, ще не був складений. Зважаючи на цей науковий намір, ми вважаємо, що в запропонованій розвідці важливо докладно описати методологію АЕ.

Види асоціативного експерименту

Типологія АЕ в психолінгвістиці є сталою і загальною визнаною (пор. Норман, 2014; Попова, 2011; Горошко, 2005; Белянін, 2004 та ін.). Визначено три основні типи АЕ. Найпоширенішим є так званий **вільний асоціативний експеримент**, в якому відповіді респондентів не обмежуються. Респондентів просять відповісти на список стимулів першим словом, яке спало їм на думку. Цей тип АЕ вважається одним із найуспішніших методів психолінгвістичного дослідження. Його прихильники як найбільшу перевагу зазначають його простоту. Чим простіший експеримент, тим менш сумнівними є отримані результати. О. І. Горошко вважає, що чим більш складною і штучною є експериментальна ситуація, тим менш інформативними є отримані результати. Навіть більше, у вільному асоціативному експерименті результати можна легко перевірити.¹²

Інший тип – це **спрямований асоціативний експеримент**, у якому респондентові потрібно відповісти на стимул словом, яке належить до певного граматичного чи семантичного класу. Експериментатор може попросити респондента назвати, наприклад, перше слово з протилежним значенням, про яке він подумає у зв'язку зі стимулом, перший прикметник або перше слово, пов'язане з певною сферою тощо. Звичайно, що дослідник таким чином значно звужує поле вербальної діяльності респондента і прямо його спонукає реагувати відповідно до цілей дослідження. З цієї причини багато авторів вважають, що цей тип АЕ є недостатньо об'єктивним. Наприклад, Д. Г. Виговська стверджує, що «рамки, які обмежують асоціативний процес, значно знижують вірогідність результатів, отриманих вченим в експерименті, і псують реальну картину асоціативного процесу» (Выговская, 2014, с. 1159).¹³

Третім відомим типом АЕ є **ланцюговий асоціативний експеримент**, у якому респондентові треба реагувати на стимул декількома асоціаціями. Результати цього типу АЕ мають надзвичайно важливе значення при моделюванні семантичних полів, але сама методологія також

⁶ Попова, Т. В.: Ассоциативный эксперимент в психологии: учеб. пособие, 2-е изд. Москва: Флинта, 2011. 72 с.

⁷ Maršalová, L.: Psycholingvistická analýza vývinu lexiky. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982. 207 s.

⁸ Kondáš, O.: Asociačný experiment: príručka. Bratislava: Psychodiagnostické a diagnostické testy, 1979. 64 s.

⁹ Mistrík, J.: Asociačné zákony v prúde reči. In: Jazykovedný časopis, 1980, roč. 31, č. 1, s. 21-25.

¹⁰ Sipko, J.: Asociačné testy ako jedna z metód lingvokulturologie. In: Jazyk a kultúra, 2013, roč. 4, č. 14, s. 1-6

¹¹ Bilčíková, M.: Asociačný potenciál lexikálnych jednotiek (slovensko-ruský aspekt). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2018. 122 s. Dizertačná práca. Školiteľ: prof. PhDr. Natália Korina, CSc.

¹² Горошко, Е. И.: Проблемы проведения свободного ассоциативного эксперимента. In Вестник Волгоградского государственного педагогического университета, 2005, № 3, с. 53-61.

¹³ Выговская, Д. Г.: Ассоциативный эксперимент как один из методов в психолингвистике. In Наука ЮУрГУ. Секция социально-гуманитарных наук: материалы 66-й науч. конф. Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ 2014, с. 1157-1164.

має один порівняно великий недолік. Було показано, що існує настільки сильна залежність між послідовними реакціями, що часто подальші реакції – це вже не відповіді на стимул, але на попередню реакцію.¹⁴

У питаннях вірогідності та об'єктивності експерименту, серед вищезазначених типів, вільний асоціативний експеримент переважає. Важливість цієї «вільності» респондента пояснимо на наступному прикладі. Якби під час дослідження, спрямованого на визначення фразеологічної компетентності студентів, респондентам було б запропоновано не просто написати перше слово, яке їм спало на думку при слові «плід», а наприклад, першу фразу (лінгвістична межа), яка їм спаде на думку, або, наприклад, перше слово, яке їм при цьому стимулі спаде на думку в контексті з Біблією (тематична межа), ми могли б очікувати, що практично кожен зможе відповісти реакцією «заборонений». Таким чином, ми б отримали відповіді, які нас цікавлять, але ми б не змогли відповісти на запитання дослідження щодо того, чи в мовній свідомості респондентів дійсно виникає пряма асоціація з фразеоло. Ми б не змогли об'єктивно визначити, чи вони її лише знають, або, крім того, здатні використовувати її при певному імпульсі в комунікації, тобто чи їх компетентність є пасивною або активною. Тому саме необмеженість вільного АЕ дозволяє якомога глибший об'єктивний аналіз.

Б. Ю. Норман додає, однак, що хоча вільний асоціативний експеримент в даний час є найбільш точним і об'єктивним методом проектування мовної свідомості, ми не повинні забувати, що, попри будь-які зусилля щодо створення природних умов, експеримент створюється штучно. Таким чином, навіть результати, які ми отримуємо в ньому, можуть не відповідати на сто відсотків результатам, які ми могли б побачити в природній та спонтанній розмові.¹⁵

Крім трьох основних видів АЕ, існують також їхні модифікації, наприклад, відома методика незакінчених речень, парний АЕ та інші, які використовуються переважно в психології (пор. напр. Попова, 2011).¹⁶

Вільний асоціативний експеримент та фактори, які на нього впливають

Найважливішою вимогою вільного асоціативного експерименту (ВАЕ) є його об'єктивність. Ця об'єктивність повинна забезпечуватися насамперед тим, що експериментатор не буде свідомо чи несвідомо, тобто у зв'язку з різними помилками при реалізації ВАЕ, впливати на його результати. Основне правило в цьому відношенні полягає в тому, що чим менше респондент знає про цілі та предмет дослідження, тим об'єктивніших результатів досягне експериментатор. Наведімо приклад.

Якби респондент знав, що дослідження стосується частотності виникнення прецедентних одиниць в асоціативному процесі, він би зосередив свою увагу саме на них, хоча зазвичай ці асоціативні зв'язки не створювались би. Наприклад, при стимулі «голодні» респондент, швидше за все, без відповідної інформації назвав би реакції «люди», «ситі» тощо. Проте, якби він знав про намір експериментатора, він би цілком ймовірно назвав слово «ігри», хоча в нормальній ситуації асоціація з популярним кіносеріалом виникла б, можливо, як п'ята чи шоста. Тому, якщо експериментатор хоче отримати автентичний та об'єктивний матеріал, небажано формувати респондента докладно про предмет дослідження.

Щоб уникнути помилок під час проведення експерименту, в психологічній методології автори рекомендують дотримуватися стандартів, що передбачає дотримання стандартних процедур на всіх етапах експерименту.¹⁷

¹⁴ Горошко, Е. И.: Проблемы проведения свободного ассоциативного эксперимента. с.д., с. 54.

¹⁵ Норман, Б. Ю.: Лексические ассоциации как составная часть языковой картины мира: на русском и белорусском материале. In Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка. Нитра: Университет им. Константина Философа в Нитре, 2014, с. 69-103.

¹⁶ Попова, Т. В.: Ассоциативный эксперимент в психологии: учеб. пособие. с.д., с. 33-35.

¹⁷ Báčiková, M. – Janovská, A.: Základy metodologie pedagogicko-psychologického výskumu: Sprievodca pre študentov učiteľstva. Košice: ŠafárikPress, 2018. 154 s.

Стандартна процедура ВАЕ – це процедура, у якій респондентові пропонується відповідати на перелік т. зв. *стимулів* першим словом, яке спало йому на думку. Така відповідь респондента на стимул в термінології використовується під терміном *реакція*. Звичайно, є можливим також і те, що реакція буде не словом, а зображенням тощо. Такі реакції з інтересом вивчаються в психології, але тільки словесні асоціації є предметом психолінгвістичного дослідження.

О. І. Горошко розділила аспекти, що впливають на АЕ, на **лінгвістичні** (характер самого стимулу), **прагматичні** (особистість респондента) та **умови проведення експерименту** (його форма, розташування тощо). Розглянемо насамперед останні два з них.

У випадку ВАЕ, так само як і в інших дослідженнях, точна методологія може змінюватися залежно від цілей, які переслідує експериментатор. У психологічній практиці є сенс проводити експеримент індивідуально чи навіть усно, оскільки він відстежує психологічний стан особи, і саме ця форма допомагає забезпечити спонтанність асоціювання, а також найкраще усунути низку небажаних явищ, таких як, наприклад: занадто довгі роздуми, бажання похизуватися, відволікання¹⁸ тощо.

Наприклад, під час так званого парного АЕ¹⁹ єдина допустима форма є усна. Однак навіть у деяких психолінгвістичних дослідженнях є випадки, коли експериментатор змушений обирати усну форму АЕ. Наприклад, М. В. Зав'ялова, вивчаючи мовленнєві механізми під час двомовності, зазначила, що в письмовій формі експерименту багато факторів ускладнювали спонтанну реакцію респондентів (наприклад, сумніви щодо правильного написання слова в іноземній мові, необхідність більш тривалого часу для написання реакції, перехресні асоціації з попередніми словами тощо).²⁰ Однак для деяких інших досліджень графічна сторона реакцій та орфографічні помилки респондентів можуть бути джерелом цікавої інформації, тому деякі експериментатори свідомо обирають письмову форму.

Під час складання асоціативних словників, однак виконувати ВАЕ індивідуально є порівняно неефективним. Переважно це пов'язано з необхідністю дійсно великої вибірки респондентів, щоб відповідати принципу репрезентативності експериментальної вибірки та валідності результатів експерименту. Тому в цьому випадку з методологічної точки зору виконувати ВАЕ в групі є не тільки прийнятним, але й корисним. Така експериментальна група зазвичай складається з 10–20 респондентів.²¹

На практиці всі респонденти збираються в одному приміщенні (найчастіше у школі або університеті),²² де отримують необхідні вказівки. Згодом їм роздається матеріал у формі анкет, який містить перелік стимулів. Потім відбувається сам експеримент, у якому респонденти заповнюють анкету. ВАЕ, проведений напр. в аудиторії (т. е. у природньому середовищі), має вищий ступінь вірогідності і об'єктивності порівняно з лабораторним, а також є більш організаційно доступним для експериментатора. Однак, оскільки існує загроза більшої кількості небажаних впливів, це вимагає значно більшої уваги та активнішого контролю з боку експериментатора. Він повинний бути присутнім під час всього експерименту, щоб у разі потреби міг втрутитись, а це означає, зокрема, усунення негативних впливів.

¹⁸ Крепелін навіть рекомендує пацієнту закрити очі під час АЕ, пор. Крепелін, Э.: Введение в психиатрическую клинику. Москва: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2004. 493 с.

¹⁹ Парний АЕ використовується для визначення лідера серед двох респондентів. Одночасно обом респондентам надаються стимули, і обидва одночасно відповідають будь-якими словами. Доведено, що асоціативний процес лідера характеризується меншим часом реакції, а також нав'язуванням своїх реакцій другому респонденту, пор. Горошко, 2005, с. 57; Попова, 2011, с. 35.

²⁰ Зав'ялова, М. В.: Исследование речевых механизмов при билингвизме: на материале ассоциативного эксперимента с литовско-русскими билингвами. In: Вопросы языкознания, 2001, № 5, с. 60–85.

²¹ Горошко, Е. И.: Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. Харьков: РА – Каравелла, 2001. 320 с.

²² Найчастіше респонденти - це студенти віком від 17 до 25 років, для яких дана мова є рідною, пор. Белянин, В. П.: Психолінгвистика: Учебник. с.д., 232 с.

Також доведено, що об'єктивність результатів експерименту може бути знижена і самим респондентом.²³ Наприклад, у нашому дослідженні ми з'ясували, що респондент інколи не заповнював анкету чесно, навіть незважаючи на те, що це зазначалось в інструкції. Частіше за все, його перша реакція здалася йому «не досить хорошою» і він придумав другу. Тому експериментатор може в анкеті знайти перекреслені слова, які були замінені «кращими». Якщо закреслене слово є розбірливим, за методологією, звичайно, є правильним врахування закресленого слова. Будь-яке інше слово є для дослідження практично безпредметне. Спробу респондента придумати «кращу» відповідь, ніж та перша, експериментатор може помітити вже під час експерименту, наприклад, коли респондент занадто довго думає. У цьому разі доречно ще раз наголосити респондентам, що для дослідження важливе лише перше слово, яке спадає їм на думку, навіть якщо їм здається, що воно безглузде, неприємне або не має відношення до теми. Крім того, такий небажаний ефект з методологічної точки зору можна порівняно добре усунути, якщо експериментатор контролює т. зв. «час реакції»²⁴ респондентів, тобто респондентам надається лише той час, який є необхідним для запису першої реакції.²⁵

О. І. Горошко стверджує, що респонденти часто порушують асоціативний процес всіх присутніх респондентів, наприклад, тим, що починають читати свої реакції вголос, щоб переконатися, що вони правильно розуміють інструкцію, або, наприклад, запитують чи враховує анкета граматичні помилки тощо.²⁶ Асоціативний процес дуже делікатний, і такі моменти, що відволікають увагу, викликають зміни в асоціюванні або навіть його блокування. Тому експериментатор мав би запобігати появі такої поведінки, надаючи досить точну інструкцію ще до початку експерименту.

Незважаючи на технічний прогрес та сучасні можливості опитування респондентів через Інтернет, у випадку ВАЕ електронне опитування не рекомендується. Хоч отримання результату було б набагато легшим, експериментаторові довелося б покласти лише на чесність респондента, що з методологічного погляду (враховуючи названі вище причини) є сумнівним.

Отже, однією з основних методологічних вимог ВАЕ є його проведення на місці, а це означає, що респондент має бути особисто присутній на місці проведення експерименту. Це дає можливість записати всі необхідні технічні параметри, які впливають на хід експерименту і тим самим забезпечити валідність результатів.

У психології ВАЕ є дуже популярним, оскільки він показав, що саме психологічний стан респондента суттєво впливає на процес асоціювання; це включає і самопочуття респондента.²⁷ Зокрема, асоціативний процес значно ускладнюють або навіть повністю блокують втома, хвороба, біль і стрес. Отриманий у такий спосіб матеріал, ймовірно, цікавий з психологічного погляду, але на нашу думку, він не приносить об'єктивних результатів для психолінгвістичного дослідження. Тому важливо, щоб експериментатор усував їх у ВАЕ. Наприклад, щоб уникнути такої небажаної зміної, як втома респондента, рекомендуємо не здійснювати АЕ занадто рано вранці або після обіду.

²³ Báčiková, M. – Janovská, A.: *Základy metodologie pedagogicko-psychologického výskumu: Sprievodca pre študentov učiteľstva*. c.d., s. 60.

²⁴ У психології використовується також термін «латентний період» або латентність, пор. Kondáš, O.: *Asociačný experiment: príručka*. c.d., 64 s.

²⁵ Асоціативний процес здорової людини за відповідних умов відбувається впродовж 2 секунд з моменту озвучення стимула. Максимально допустима тривалість становить приблизно 5-6 секунд, а це означає, що коли експеримент проводиться у письмовій формі, респондентові надається 7-10 секунд для запису кожної реакції, пор. напр. Полова, Т. В.: *Асоціативний експеримент в психології: учеб. пособие*. c.d., с. 16-17.

²⁶ Горошко, Е. И.: *Проблеми проведення вільного асоціативного експеримента*. c.d., с. 57.

²⁷ Кондаш стверджує, що здатність до асоціювання в цей час значно сповільнюється та є незв'язною. Автор також стикається з т. зв. «хибним змістом» (слов. «bludné obsahy»); пор. Kondáš, O.: *Asociačný experiment: príručka*. c.d., 64 s.). Про це також згадує Крепелін, коли говорить про реакції, які ніби не мають жодного відношення до стимулу, проте респондент почуває себе зобов'язаним реагувати на кожен стимул. Він також указує на високу частоту повторів реакцій, а саме: коли пацієнтка, яка страждає на епілепсію, дала лише 64 відповіді на 100 стимулів. Наприклад, її реакція «добре» повторилася більше 20 разів, пор. Крепелін, Э.: *Введение в психиатрическую клинику*. c.d., с. 464-465.

Психологічні та соціолінгвістичні дослідження показали, що стать та вік експериментатора також мають значний вплив на результати експерименту (пор. напр. Буреніна, 2001).²⁸ Дослідники припускають однаковий вплив названих чинників і при психолінгвістичних дослідженнях, але не всі вони насправді помічали цей вплив під час аналізу результатів ВАЕ (пор. напр. Горошко, 2003, с. 158).²⁹ Для того, щоб підтвердити це припущення, знадобляться додаткові дослідження.

Відбір респондентів

Для того, щоб експериментатор міг зробити на підставі результатів асоціативного експерименту обґрунтовані висновки, необхідно забезпечити адекватну вибірку респондентів. Під адекватною вибіркою в більшості випадків мається на увазі репрезентативна вибірка. Я. Фер'єнчік стверджує, що вибірка повинна ґрунтуватися на принципі загальної репрезентативності населення, з якого вона була відібрана і якого мають стосуватися результати. Однак науковець указує на те, що залежність між репрезентативністю та масштабом вибірки не є прямо пропорційною. Більш важливим, ніж розмір вибірки, є метод відбору.³⁰

Спосіб відбору респондентів, звичайно, залежить від цілей конкретного дослідження. Є такі, які мають на меті отримати відповіді на обмежену кількість стимулів від максимальної кількості респондентів, тобто 700-1000 на стимул (наприклад, анкети *Кент-Розанова*³¹ у різних мовах) або ті, які поставили собі за мету відповісти на максимальну кількість стимулів (кілька тисяч), що технічно виключає дуже велику вибірку респондентів (у середньому 200 на стимул). Таку кількість можна знайти в асоціативних словниках.

Репрезентативність вибірки респондентів надзвичайно важлива під час складання асоціативних словників. Метою експериментатора є отримання результатів, які стосуються широкого кола носіїв мови – як у віковому, так і територіальному та професійному аспектах. Наприклад, у *Російському асоціативному словнику*³² ми знаходимо реакції респондентів, які навчаються та працюють у більше ніж 30 різних сферах, віком приблизно 10-60 років. В *Українському асоціативному словнику*³³ зафіксовано реакції респондентів, які були студентами чи працівниками понад 13 різних установ у віці 16-60 років.

Однак якщо метою експериментатора є порівняння асоціацій різних груп (наприклад, чоловіків і жінок, дорослих і дітей, носіїв різних мов тощо), крім принципу репрезентативності, експериментатор повинен додатково дотримуватися принципу еквівалентності. Якщо вже на початку дослідження експериментатор має у своєму розпорядженні дві дуже різні групи респондентів, то обґрунтованість аналізу та інтерпретації результатів ВАЕ може бути дуже сумнівною. У цьому випадку відмінності в асоціаціях не можна віднести лише до незалежної змінної (тобто передбачуваної причини). Я. Фер'єнчік стверджує, що нееквівалентність груп – одна з найпоширеніших і найсерйозніших помилок, які допускають експериментатори-початківці.³⁴ Це означає, що, наприклад, у випадку гендерного дослідження експериментатор повинен забезпечити групи, які складаються приблизно з однакової кількості чоловіків і жінок одного віку, з однаковим рівнем освіти та приблизно однаковим соціальним статусом. Що ж до носіїв двох різних мов, необхідно забезпечити, щоб, з одного боку, обопільно була однакова кількість респондентів, з іншого – респонденти мали однаковий вік, фах тощо.

²⁸ Буреніна, Н. В.: Психолінгвістический аспект поведения мужчин и женщин во время интервью. In: Материалы 4-й научной конференции молодых ученых. Саранск: СВМО, 2001, с. 101-105.

²⁹ Горошко, Е. И.: Языковое сознание: гендерная парадигма. Харьков: ИД ИНЖЕК, 2003. 437 с.

³⁰ Ferjenčík, J.: Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši. Praha: Portál, 2000. 256 s.

³¹ Детальніше дивись нижче.

³² Караулов, Ю.Н. и др.: Русский ассоциативный словарь: Т. I. От стимула к реакции: Ок. 7000 стимулов. Москва: АСТ-Астрель, 2002. 784 с. Доступ 19.09.2019, на <<http://thesaurus.ru/dict/dict.php>>.

³³ Мартінек, С.: Український асоціативний словник у 2 т.: Том 1. Від стимулу до реакції. с.д., 433 с.

³⁴ Ferjenčík, J.: Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši. с.д., s. 79.

Складання асоціативної анкети

Асоціативна анкета (АА) – це метод, завдяки якому ми можемо відносно швидко та легко отримати дані від великої кількості респондентів. Однак його написання може бути досить складним. Треба мати на увазі, що сама форма АА також може впливати на асоціативний процес респондентів. Тому в наступній частині статті ми пропонуємо апробований нами варіант анкети, складений з урахуванням усіх указаних вище методологічних вимог.

Попри те, що експериментатор усно пояснить респондентам хід асоціативного експерименту на самому початку, ми радимо, щоб інструкції щодо заповнення анкети були коротко, точно та чітко повторені на початку анкети. Ми пропонуємо виділити в тексті ключові моменти. Після інструкції подаються необхідні дані респондента: вік, стать, навчання/робота, галузь, а також дата та час початку заповнення анкети. Зазвичай ім'я не потрібно зазначати, оскільки психолінгвістичні анкети, як правило, анонімні. Така інструкція може виглядати так:

*Ви берете участь у психолінгвістичному експерименті, який не призначений для перевірки Ваших знань чи вмінь, тому не будьте занадто критичними до своїх відповідей. На позначеному місці в анкеті напишіть свій вік, стать, назву школи, рік навчання та сьогоднішню дату. З іншого боку сторінки Ви побачите список зі 100 слів. У позначеному місці праворуч від кожного слова напишіть **перше, що Вам спаде на думку** у зв'язку із цим словом. Пишіть **лише одну відповідь**. Не відволікайтеся, не пропускайте слова та дотримуйтеся порядку написання слів. Працюйте швидко, на кожне слово виділено приблизно 7 секунд. Не бійтеся допускати орфографічних помилок, на них ми не звертаємо уваги. Однак спробуйте писати розбірливо. Не звертайтеся до сусіда за порадою, адже для дослідження важливі **саме Ваші відповіді**. Коли Ви почнете працювати, на позначеному місці вкажіть час початку тесту. Під час експерименту вже нічого не питайте. Після заповнення анкети напишіть час завершення в місці, позначеному в кінці анкети. Майте на увазі, що сторінка двостороння. У випадку, якщо у Вас немає жодного запитання, Ви можете братися до роботи.*

Анкета зазвичай складається зі 100 стимулів. Однак у випадку групових АЕ, допускаються коротші анкети через складніший контроль над експериментом. Наприклад, Т. В. Попова розповідає про перелік 30–40 стимулів,³⁵ а О. І. Горошко вважає найефективнішими анкети з 30 стимулами.³⁶ У довших анкетах авторки спостерігають розумову втому, втрату концентрації чи інтересу респондентів.

Під час складання АА експериментатор має дві можливості. Перший, дуже популярний варіант, – узяти вже готову анкету з методології *Кент-Розанова*,³⁷ яка була створена ще на початку ХХ століття американськими психологами Г. Г. Кент та А. Розановим. Це перелік 100 стандартних асоціацій у формі англійських іменників та прикметників. На сьогодні, цей список перекладено більшістю мов. Однак, якщо цей список слів перекладається новою мовою, експериментатор має бути дуже обережним та дбати про те, щоб переклад був послідовний. Навіть використання синоніму може кардинально вплинути на значення стимулу. У психологічній методології зазначається, що для того, щоб анкета була дійсною, потрібно виконати зворотній переклад з іноземної мови. Анкету буде перекладено з іноземної мови словацькою. На наступному етапі інша людина перекладає стимули зі словацької мови назад іноземною мовою. Згодом команда експертів порівнює оригінальну та перекладену версії, шукає відмінності в значеннях та на цій основі коригує словацьку версію.³⁸ Як бачимо, це досить важкий процес. Однак експериментатор може вибрати й інший варіант – складення власної АА. Наприклад, він може обрати стимули з наявних асоціативних словників, із подібних досліджень, які вже було проведено, або може додати до анкети власні стимули, але цьому має передувати глибше вивчення проблематики.

³⁵ Попова, Т. В.: Ассоциативный эксперимент в психологии: учеб. пособие. с.д., с. 16.

³⁶ Горошко, Е. И.: Проблемы проведения свободного ассоциативного эксперимента. с.д., с. 57.

³⁷ Цей список використовується як зразок для забезпечення порівняльності результатів різних мов.

³⁸ Báčiková, M. – Janovská, A.: Základy metodologie pedagogicko-psychologického výskumu: Sprievodca pre študentov učiteľstva. с.д., с. 67.

Окрім вибору самих стимулів, експериментаторові треба подумати над їх розташуванням в анкеті. Метою експериментатора є запобігти тому, щоб стимули викликали очевидні асоціації з попередніми або наступними стимулами, чим буде забезпечено автентичність кожної реакції. На практиці це означає, що експериментатор не має допустити, щоб в анкеті з'явилися один за одним такі стимули, як «стіл», «ложка», «теплій». Цілком ймовірно, що найбільш поширеною відповіддю на стимул «теплій» у такому контексті буде, наприклад слово «борщ» або «суп», оскільки подібна послідовність підсвідомо спонукає респондента на таку відповідь. Об'єктивно, можливо, набагато частотнішою реакцією був би антонім «холодний».

У своїй книзі Т. В. Попова навіть радить, щоб стимули були позбавлені будь-якого зв'язку.³⁹ На наш погляд, однак, лінгвістичне дослідження певних мовних явищ прямо передбачає зв'язок між деякими стимулами. У такому разі завдання експериментатора – вдало замаскувати зв'язок між спостережуваними стимулами перемишуванням з іншими словами, які б відволікали респондента. Наприклад, якби ми повернулися до згаданого вище дослідження фразеологічної компетентності студентів, ми могли б вибрати 20 цільових фразем, з яких перший чи ключовий складник ми б могли вказати як стимул, а потім приховати їх серед 80 стимулів, які насправді не становлять інтересу для нашого дослідження.

Ще в середині ХХ ст. А. Д. Зурабашвілі запропонував використовувати 4 типи стимулів: назви предметів, дієслова, дієслівні іменники та прикметники.⁴⁰ Навпаки, не рекомендується включати до анкети рідковживані слова, професіоналізми або вузькоспеціальні терміни.⁴¹

При складанні асоціативної анкети особливо важливим є лінгвістичний фактор, про який ми вже вказували вище. Було доведено, що у флективних мовах граматична форма стимулу має великий вплив на реакції. До цих пір результати досліджень найбільше вказували на вплив граматичного роду. Хоча в багатьох інших мовах одне слово може нести кілька граматичних значень⁴² і, таким чином, залишати більше місця для уяви респондента, у слов'янських мовах воно підсвідомо спрямовує його на відповідні реакції.⁴³ Як приклад наводимо стимули «белый» та «белая» з *Російського асоціативного словника*. Ю. Н. Караулов зазначає, що при слові «белый» до найпоширеніших реакцій відносяться «снег», «чёрный» та «цвет». Однак при стимулі «белая» найбільш поширеними реакціями є «ворона», «лошадь» і «роза».⁴⁴ Таким чином, виконуючи цілі свого дослідження, експериментатор повинен розробляти анкету, урахувавши те, що у флективних мовах реакції будуть змінюватися при різних граматичних родах стимулу.

Я. Містрік також відзначив, що «із застосуванням асоціативного критерію компактними виявляються атрибутивна, об'єктна та координативна синтагма, а слабкими – предикативна та адвербіальна. Коли в ролі стимулу буде використаним, наприклад, прикметник або дієприкметник, найчастіше на нього відповідають додатковим іменником, коли вживається дієслово, воно вимагає додавання предмету до нього».⁴⁵ Як приклад, ми можемо навести реакції на стимули «spoločný» (укр. «спільний») та «pochoriť» (укр. «зрозуміти»).⁴⁶

SPOLOČNÝ – život 6; dom 5; náš, výlet 4; priateľ 3; byt, ľudia, obed, samostatný, tanec, vzt'ah, záujem, zážitok 2; celkový, cieľ, cudzí, človek, deň, dieťa, dva, dvaja, hra, hry, chat,

³⁹ Попова, Т. В.: Ассоциативный эксперимент в психологии: учеб. пособие. с.д., с. 16.

⁴⁰ Крук, И. В. – Блейхер, В. М.: Толковый словарь психиатрических терминов: Около 3000 терминов. Воронеж: НПО «Модэк», 1995. 1523 с.

⁴¹ Попова, Т. В.: Ассоциативный эксперимент в психологии: учеб. пособие. с.д., с. 16.

⁴² Пор. напр. англійське слово «sleep», яке може бути дієсловом, прикметником у будь-якому роді, прислівником або навіть іменником.

⁴³ Ми допускаємо, що слова існують у мовній свідомості носія мови як складник готових фраз, які носій набув завдяки мовленнєвому досвіду і які, таким чином, виникають у певній формі.

⁴⁴ Караулов, Ю. Н. і др.: Русский ассоциативный словарь: Т. I. От стимула к реакции: Ок. 7000 стимулов. с.д., 784 с. Доступ 19.09.2019, на <<http://thesaurus.ru/dict/dict.php>>.

⁴⁵ Mistrík, J.: Asociace zákony v průběhu řeči. с.д., s. 24.

⁴⁶ Дані пілотного опитування авторки, проведеного на вибірці 84 респондентів – учнів гімназії. Заповнені анкети зберігаються в авторки.

chloroplast, jedinec, kamarát, kamarátsky, kolektívny, kooperácia, kruh, ľudský, majetok, manželský, miestnosť, môj, nápad, navždy, nespoločný, nikoho, oddanost', paplón, ples, priateľský, príjemný, rozdeliť sa, rozdielny, samotný, sám, skupina, skupina ľudí, spoločenský, spoločnosť, sprcha, súkromný, vlastný, využiť, zdieľanie, zdieľaný 1. Celkový počet reakцій: 84.

3 84 реакцій, 55 (тобто 65,5%) відповідей – субстантивні (виділені жирним шрифтом), а решта 29 реакцій складаються з інших частин мови. Далі:

POCHOPITĚ – porozumieť 7; **matematiku, rozumieť, učivo** 5; vedieť 4, **druhého** 3; chápat', **otázku, nepochopiť, rozum, slovenčinu, súcitiť, uvedomiť si, zmysel života** 2; aj tak nechápat', bystrý, **človeka, fyziku, koncert, konečne, ľudí, matiku, mňa, nechápem, nerozumieť, nešťastného, niečo, niekoho, nikdy, odmietnuť, odpustiť, ostatných, osud, pocity, pochopenie – dôvera, priateľa, priateľstvo, problém, sa rýchlo, škola, školiteľ, test, vidieť, vtíp, výborne, význam, učiť sa, úlohu, zdravý rozum, zistiť, zmätok, život** 1. Celkový počet реакцій: 84.

40 відповідей (тобто майже половина) дійсно мали характер предмету (виділені жирним шрифтом). Друга велика група, 32 відповідей, складалася з дієслів, з яких 25 (майже третина від загальної кількості реакцій) були синонімами/антонімами стимулу.

Я. Містрік також стверджував, що «людина, яка формулює текст, мислить термінами, і лише згодом їх коригує граматичним апаратом».⁴⁷ Він намагався довести своє твердження двома експериментами. У першому експерименті респонденти отримали слово у давальному відмінку як стимул, і передбачалося, що респондент використає те саме слово в якомусь іншому відмінку, але цього не сталося. У другому експерименті морфематично дуже складне слово було представлено як стимул і між реакціями очікувалася ланцюгова реакція на рівні дериваційної морфематики, проте і це очікування не виправдалося. Отже, ми можемо зробити висновок, що ці фактори не мають істотного впливу на асоціативний процес, і тому не потребують особливої уваги експериментатора при складанні анкети, але вибір частини мови та граматичного роду стимулу безумовно відобразатиметься на асоціаціях респондентів.

Аналіз результатів

Після заповнення анкет весь матеріал збирається і результати статистично спрацьовуються. Розглядаючи відповіді респондентів, спочатку рекомендується створити окремі аркуші для кожного стимулу, на який будуть записуватися всі отримані реакції. У верхній частині аркуша, у вигляді надпису записується стимул і загальна кількість респондентів. Далі йдуть самі реакції, які записуються в стовпчик, щоб повторювані реакції могли бути далі записані через кому. Згодом реакції систематизуються за частотою та алфавітом, і встановлюється асоціативна стаття.

С. В. Мартінек ствержує, що «кожна стаття являє собою асоціативне поле пов'язаних зі стимулом слів, причому експліковані зв'язки охоплюють величезну кількість формальних і змістовних характеристик попарно зв'язаних слів – стимулу і реакцій на нього».⁴⁸

С. В. Мартінек у своєму словнику пропонує систему позначок, які використовує у рамках кожної статті: числа, що вказують на загальну кількість отриманих реакцій, а також кількість відмінних серед них; колонки з позначками «*m*» і «*f*»⁴⁹ із реакціями респондентів чоловічої та жіночої статі; число, що позначає кількість людей, які відповіли на стимул конкретно реакцією; інформацію про кількість респондентів, які не надали реакції на певний стимул. Авторка також фіксує випадки, коли не вдалося прочитати реакцію, яку надав респондент. На відміну від інших словників, в кінці вказано і другі, треті тощо реакції, які на думку авторки можуть бути використані для експлікації концептуальних структур у свідомості носіїв мови. Загалом стаття виглядає так:

⁴⁷ Mistrík, J.: *Asociačné zákony v prúde reči*. c.d., s. 24.

⁴⁸ Мартінек, С. В.: *Український асоціативний словник у 2 т.: Том 1. Від стимулу до реакції*. c.d., с. 13.

⁴⁹ З лат. *masculinum* та *femininum*.

ДИТИНА 202 / 105

m I мала 14; радість 8; немовля 4; людина; f I маленька 13; радість 11; мала 7; щастя
 маленька; мати 3; майбутнє; малеча; маля; б; розумна 4; немовля 3; людина; маленьке;
 чистота; щастя; я 2; ангел; Аня; бавиться; молоко; моя; плач; приемність; усмішка 2;
 білина; біль; буде; вагітна; вагітність; ангелятко; батьки; беззахисність; безпомічна;
 велосипед; вразлива; вредна; дитина; безтурботна; втіха; гамір; гарненька; дитина;
 дитинство; доброта; догляд; дорослий; е; дівчинка; дорослий; дочка; елемент; забава;
 заботи; квітня; клопіт; колиска; копчик; залежність; зернятко; Ісус; клопіт; клопіт;
 короїд; лагідність; мала людина; „маленька”; але радість; лапочка; любов; малюк; маля;
 маленька щаслива людина; маленький; мама; молодість; нащадок; неслухняна;
 малий; малятко; мама; Маркіян; молоко; обов'язок; памперси; пелюшки; прекрасна;
 наївність; наше майбутнє; не в мене; не моя; продовження роду; рід; рідна; роддом; садок;
 незаконнонароджена; нечемна; обов'язок; світле; сміх; чарівний світ; чудо; щирість 1;
 пелюшки; покоління; посмішка; природи; 99/54
 проблеми; родина; ромашка; син; хороше; II любов 2; 2/1
 чадо; чиясь; чудо; щаслива; щирість 1;
 101/66

Приклад № 1 (Джерело: Український асоціативний словник, Мартінек, 2007).⁵⁰

Існують й інші варіанти написання словникових статей. Наводимо приклад з *Російського асоціативного словника* в електронній формі:

Реакции на стимул «Детство»

Реакции	Частота	Мужчины	Женщины
счастливое	14	11	3
трудное	11	8	3
прошло	10	10	0
юность	7	7	0
тяжелое	6	6	0
отрочество	4	4	0
Темы	4	2	2
босоное	3	3	0
светлое	3	3	0
беззаботное	2	2	0
Никиты	2	1	1
отрочество= юность	2	1	1
раннее	2	2	0
хорошее	2	1	1
безбедное	1	1	0
блаженство	1	1	0
в деревне	1	1	0
возраст	1	1	0
воспоминания	1	1	0
впал	1	1	0
вспоминать	1	1	0
давно	1	1	0
дворовое	1	1	0
деревенское	1	1	0
дом	1	1	0
жаль	1	0	1
забыть	1	1	0
заиграло	1	1	0
золотое	1	1	0
и юность	1	1	0
Ильича	1	1	0
кокетство	1	1	0

⁵⁰ Мартінек, С. В.: Український асоціативний словник у 2 т.: Том 1. Від стимулу до реакції. с.д., с. 105.

лето	1	1	0
милое	1	1	0
мое	1	1	0
молодой	1	0	1
море= солнце	1	1	0
мороженое	1	1	0
отличное	1	0	1
отрочество и юность Толстого	1	1	0
песочек	1	1	0
праздник	1	1	0
проходит быстро	1	1	0
радостное	1	0	1
сладкое	1	1	0
сложное	1	1	0
солнце	1	1	0
угол	1	1	0
хорошая пора	1	0	1
хорошо	1	1	0
чистое	1	1	0
это было давно	1	0	1
яблонька	1	1	0

Статистика по запросу:

всего реакций на стимул: **111**,
различных реакций на стимул: **53**,
одиночных реакций на стимул: **39**,
отказов: **0**.

У мужчин:

всего реакций на стимул: **94**,
различных реакций на стимул: **47**,
одиночных реакций на стимул: **36**,
отказов: **0**.

У женщин:

всего реакций на стимул: **17**,
различных реакций на стимул: **12**,
одиночных реакций на стимул: **9**,
отказов: **0**.

Приклад № 2 (Джерело: Русский ассоциативный словарь, www.thesaurus.ru/dict/, 19.09.2019).⁵¹

У випадку проведення компаративного дослідження різних мов прийнято впорядковувати статті не за мовою, а за конкретним стимулом в обох (усіх) мовах. Приклад зі *Слов'янського асоціативного словника*:

БОЛГАРСКИЙ

БАБА: лаво 112; старя 45; Ята 29; младост 18; старост 16; село 14; старина 13; добра; обич 11; жена; майка, роднина 9; грижа; доброта, топлина 8; бръчки, внуче, и дядо, любов, ми, стара жена 6; уют 5; Марта, Медя, спомени 4; болна, грижовна, забрадка, Изиния, мота, очила, приказка, спомени, топлата 3; добрина, добро, кыша, леся, любима, мила, минало, мой, олит, Пенка, помощ, приказка, род, семейство, сладко, ти, Тонка, топло, уважение, храна 2; Ана, баба, баба ми, бабата е жива, бабата, барман, блинзъ, болка, Ванга, Вила, вилание, внук, внуци, внучка, време, възрастна, възрастна жена, Пика, глея, грядина, грижи, гроб, да, далече, дело, дете, детство, добро, доброманере, добра, доверие, Донка, досада, дурия, дъвка, дърво старо, дъртата, дава и внуче, сна, жабя, жена живяла година наред, Зафрива, знание, изповедание, крак, каминна, клокарка, консерватизъм, кури, кукувиша, Куна, кыши: любов, млада, майка на майка на майка на майка на майка на майка на майка на майка, Мара, мари-майка, Мара, мари-майка, Маририат, мекотело, меси пята, Мещанина, мими спомени от детството, много далечина, моят най-любим човек, мряж, мръсно, мърда бръчки; младост, светина; мълка, на бабата, Надка, нежност, некролол, Н.М., няма, нямам, обичам, огнище, палачинки, Пена, пенсионерка, песен, печена, пилка, пелете, подкарла, помощник, портрет, повешение, презана, преде, прежда, прекрасна, приспява, при-ветие, пют, работна, радост, розана, с бѣла, свята жена, сигурност, си нямам сна, си-ню, системно попитие, сканан, сѣми спомен, сладкиш, смърт, спойноч, стар; стара, очила; старост, нежност; стига, страст, супа, ти тръгива, тѣло, топлина от огън или пушец от запален боксус, тор-мо, традиция, тѣга, тѣга, ужас, умление, умина жена, умора, умрѣл, учителка, хубо, хубаво, целомърият, Жене; част от мен, шастие, яка 1; 582+191+5+137+18

УКРАИНСКИЙ

БАБУСЯ: старенька 71; стара 41; рѣана 37; старѣсть 32; добра 29; дѣдусъ 21; моя 16; лагѣина 11; ягусъ 8; добро 7; доброта, повага 6; любя, мудрѣсть, окуляри; село 5; ласка 4; дитинство, дорога, друз, ласкава, любима, любов, нѣжна, рѣа, рѣд-ненька, спокѣй 3; дѣд, дѣм, жѣнка, затишок, зморшкѣ, и онук, казка, Катя, лагѣнѣсть, минуле, нѣжнѣсть, пенсіонер, райсов, розум, старенька людина, тепло, турбота, турбота-лина 2; бабусі, бабуся, бабуся Варвара, безіомѣчна, влома, весѣла, видѣма, вѣнчѣсть, вѣсрола, внук, в окулярах, в хустинѣ, гарна, грошѣ, дай поїсти, дѣбляина, дѣдусъ, дѣлянка, добра жѣнка; добра, любя, мудрѣсть, окуляри; домашній очѣг, дорога людина, друга мама, друга матір, друга мати, жаль, жѣт-ля, золота, коструб, кохана, лѣтня людина, люблю, любляча, майст-риня, марази, Марина, мати ма-тери, мила, мила моя, милѣсть, молода, молоко; моя, старенька; мудра, найдорожча, наймилѣша про вѣлічя, наставиня, незлавлія; немає жак, сумно; обѣри, пенсіо-нерка, пенсії, пирѣг, пирѣжки, пиро-ги, платок, поважати, померла, помирає, похилого вѣку, пращя, прѣдкі, пригѣта, пройѣно, при-нок; рѣднѣнка, старенька; родина, родич, родичка, родовѣ, розпо-вѣде казки, самотня, ситарѣт, скоро, сѣла, смѣрѣт, спѣвнута, спѣнїя, стара жѣнка, стара жѣн-ка; старенька, добра; старенька мати; старенька, очила; старѣсть, мудрѣсть; старуся, твоя, телевізор, теплота, тежѣча, терпѣлїчѣсть, тїстечко, товстенька, улюблѣна, фїніш, хвилѣсть, хороша, хустинка, хустка, члѣн сѣм'ї, шанувати, шедря, Ята 1; 479+148+1+163+12

РУССКИЙ

БАБУШКА: дедушка 128; старая 54; добрая 35; старушка 29; моя 16; люби-мая, пирожки 11; доброта, родная, старость 9; деревня, любовь, умерла, хорошая 8; внучка, дед, старенькая 6; работа, Ята 5; внук, добро, милая, ра-дость, родственник 4; вѣст, вѣздие, жѣнщина, мать матери, мудрая, пиро-ги, родня, сказка 3; близкий человек, в лесѣне, внуки, жѣст, работница, Зина, злая, и дедушка, лето, любовь, мама, мама мамы, марази, мать мамы, Маша, Оля, очки, платок, плюшки, прѣзки, рѣки, селѣ, старя жѣнщина, старуха, тепло, уважение 2; антея, Аня, бабуся, бабушки, блондинка, блонн, бѣсари, быль, ва-ренне, Варя, в доме, внука, возраст, волк, ворчливая, дай денег, дедушка, двор, домов, детство, дѣм, дорога, дру, еда, ей надо познѣть, змунчи-ла, зарова, знание, и серый волк, Катя, Клава, клякса, козлик, козу-ля, козка, Красная шапочка, ласко-вая, лекарства, Лина, Лукерья, лу-чий друг, Люба, любимый человек, люблю, мама моей мамы, машина мама, Мария, мать, мое, моего де-душки, молоко, морщина, мудрѣсть, мудрѣсть, спокѣйствие, мягкость, доброта; нѣлесе сказана, Нѣля, напо-ила молоком внука, нежнѣсть, не моя, непонимание, неприятнѣсть, нет, нету, Нина, интѣки, ода, озвучи-чик, Павел, пѣвнѣнок; пѣнина мама, пѣчка, пѣчь, пирѣг, пожлял, пожи-лой человек, понимание, прѣбыва-шка, прѣсок, прѣхалка, пучок, роште-ли, рошляя кровь, рыбака, рѣднѣн-ком с дѣдушкой, самый добрый человек, сволочь, снѣг, свѣзала, сви-то, с дѣдушкой, семя, сказана, ска-ки, с кляушкой, с козликом, скука, славная, смѣрѣт, субѣтальница, со-седя, с пѣлочкой, синий, сїлетнишя, старѣе пращя, старѣй человек, стар-ья, теплая, тѣша; ум, добрѣта; умѣр-шная, умная, урки, части, чертова, энергетична 1; 392+174+9+116+15

БЕЛОРУССКИЙ

БАБУЛЯ: старая 74; вѣскоя 66; дзядуля 59; добрая 32; дед, старѣць 19; старѣнкая 16; хустка 13; мацї 12; любямя 9; мам 8; акацуря; дабрыйна, родная, стары, у вѣскї 6; дабрата, ласка, любю; хмаря, шпѣло 5; бѣны, дабро, дапамота, дзѣрныя, другія мацї, жѣнчыня, маршчыня, матуля, пѣшчота, старая жѣнчы-на, стары чалавек, унук 4; вѣздие, вѣзды, да-рѣга, і дзядуцї, ласкавая, мудрѣць, рѣжї, стар-ѣсть, шырая, ята 3; дапамацї, дабрѣта, ка-ляска, каханая, клѣнат, крык, малако, павага, пѣр, пѣраг, пѣрѣк, пѣлаток, сукенка, ката, шпѣль-ня 2; аба, бѣлѣцкї, бѣнї, бѣлѣба, асѣр, нечѣя вучыш; вѣска, дзвнѣнѣць, вѣска, пращѣнїя; в кедах, вѣчы, вѣжа рукавчїк, вѣсѣлая, гарад, Прудн, дабрыйн, пѣспанї, дарагї і наважыны чалавек, дарѣта, дацї, дзядуцї, кары, малако, дзвнѣнѣць; дабрый, родная жѣнчыня; дабры, дабры чалавек, другая матуля, дрыная, бѣсь, жаль, жавне, арацї у нѣк у пѣспас, асѣткѣ; і на-кай, і сѣк, кацѣнчїна, калкї, кѣмѣна, канѣкы, карга, каханя, кашуля, кѣчѣ, капалѣнцї, клопа, лѣўка, лѣщччїя, лѣшная, лѣта, лѣта ў лѣсї, ложаж, любя, любым бабѣл, любя, любя, любя, лѣшная, лѣшныя, маразі, матчы-на мацї, мать матери, мацї бацька, мацї (друга), мацї мацї мацї, мацї мацї бацька, мѣлая, мѣршчыня, мудрае лїцѣ, мураш, налѣпанїя, наслѣдство, настанїцї; нежнѣсть, дабрѣта; негѣ, нѣдужа, пѣважаня, пѣважля жѣнчыня, памнѣ, пенсіѣнера, пѣчка, пѣражї, пѣраж-ка, покушѣт, помнїчкї, помнїчкї, поўная, пращя, пращѣнѣя, прѣжкї, прошлѣ, прѣвѣ-ная, прѣмѣна прѣхѣць у тѣсї, пѣчнїне, ра-дѣсь, раднѣ "Мір", рѣвня, Рѣся, рѣл, рѣ-лая родная старушка, родны чалавек, рыбака, сала, самая найлѣпшя жѣнчыня, сарѣвая, свѣжї, сѣднїна, сѣмѣзѣст, сѣмечкї, снїя, снїяна, скара, слябѣк, спнш; старѣць, нагнѣст, старая, злѣрѣбаная трѣхї, дабра жѣнчыня; стары кацѣрѣж, старѣнчїк, старушка, стару-шка с дабрыйнї гламацї, старѣнчїка жѣн-чыня, старѣнчїк, рѣны чалавек; стомленя, сучасная, сѣмѣр, талкї, трѣпло, трупѣбѣ, уважѣнїе, урѣсѣт, унѣчка, усмѣшка, фнїян, фартух, хмарѣя, хустя, хустѣчка, хустя, пѣ-лыня, пѣлая пѣчка, пѣльня рѣжї, пѣдуваня, шыгарѣт, шпѣло і ласка, шыдаря, яго, якая, ята 1; 642+201+9+143+13

Приклад № 3 (Джерело: Славянский ассоциативный словарь, Уфимцева, 2004).⁵²

⁵¹ Караулов, Ю.Н. и др.: Русский ассоциативный словарь: Т. I. От стимула к рекции: Ок. 7000 стимулов. с.д., 784 с. Доступ 19.09.2019, на <http://thesaurus.ru/dict/dict.php>.

⁵² Уфимцева, Н. В. и др.: Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский. с.д., с. 24-25.

Експериментатор може в подальшому класифікувати систематизовані у такий спосіб реакції. При класифікації відповідей ВАЕ між більшістю стимулів та реакцій зустрічаються синтагматичні та парадигматичні відношення. Реакції класифікують також за семантичними ознаками, зокрема, на відповіді, що виникають на основі контрасту, подібності, підрядності, спорідненості, узагальнення, співзвучності, відношення між частиною і цілим. У цьому контексті Я. Містрік визначив своєрідну закономірність асоціативного процесу, а саме: «стимул викликає в респондента подібне слово в тій самій мірі, що і протилежне; гіперонім так само, як і гіпонім; слово пов'язане спорідненістю, так само як і відчуженням. Співвідношення *pars pro toto - totum pro parte* та *species pro génère — genus pro specie* знаходяться на одному рівні та складають поняття спорідненості».⁵³

А. П. Клименко поділяє асоціації на:

фонетичні, в яких спостерігається співзвучність між стимулом і реакцією, але не є (або є дуже слабо) вираженою семантична ознака асоціації (напр. біль – сіль);

словотвірні, які базуються на спільному корені стимулу та реакції, але в них немає чіткого семантичного зв'язку (напр. жовтий – жовч);

парадигматичні, коли реакція відрізняється від стимулу не більше, ніж однією семантичною ознакою (напр. високий – низький);

синтагматичні, у яких стимул і реакція знаходяться в підрядних відношеннях (напр. небо – синє);

тематичні (напр. темнота – ніч);

цитатні (напр. старий – море);

граматичні (напр. бігти – бігати).⁵⁴

Крім цих видів реакцій, Б. Ю. Норман згадує також «*індивідуальні*», мотивацію яких важко пояснити.⁵⁵ Я. Містрік визначає «*одиничні*» або «*ізолювані*» реакції, з якими ми рідко зустрічаємося серед відповідей, хоч вони і не обов'язково є важкими для пояснення. Він стверджує, що, як і найбільш поширені реакції, вони становлять близько 30% усіх відповідей. Він також зазначає, що чим меншим є об'єм досліджуваного матеріалу, тим вищий відсоток таких слів.⁵⁶

Подібна класифікація асоціацій дає змогу проаналізувати результати експерименту, беручи до уваги цілі конкретних досліджень. У психології та психіатрії наразі результати асоціативного експерименту аналізуються передусім при дослідженні пам'яті, інтересів та складу особистості або при діагностиці патологічних змін у психіці. У криміналістиці та судово-медичній експертизі АЕ допомагає в процесі розслідування злочинів шляхом пред'явлення респондентові т. зв. конфліктних переживань та ситуацій.

З позиції психолінгвістики, найбільшим досягненням асоціативного експерименту є асоціативний словник. На сьогодні, такі словники наявні майже в усіх європейських мовах, а також у більшості мов колишнього Радянського Союзу. Їх зміст аналізується у зв'язку з різними психолінгвістичними дослідженнями, з проблемами мовної свідомості, мовної картини світу та міжкультурної комунікації. Оскільки асоціації розкривають додаткові семантичні відтінки слів у мовній свідомості носіїв мови, результати АЕ використовуються у лінгвістиці, наприклад, при тлумаченні слів або при вивченні антонімів та синонімів, а також допомагають виявляти зміни, що відбуваються у значенні окремих лексем. Крім того вони дають змогу досліджувати морфологічні особливості поведінки слів різних частин мови, аналізувати функції афіксів тощо.

⁵³ Mistrík, J.: *Asociačné zákony v průběhu řeči*. c.d., s. 23.

⁵⁴ Клименко, А. П. 1980. Проблема лексической системности в психолінгвістическом освещении. Минск: диссертация доктора филологических наук, 1980. 406 с.

⁵⁵ Норман, Б. Ю.: Лексические ассоциации как составная часть языковой картины мира: на русском и белорусском материале. c.d., с. 76.

⁵⁶ Mistrík, J.: *Asociačné zákony v průběhu řeči*. c.d., s. 22-23.

Висновки

Враховуючи те, що асоціативний процес відзначається високим рівнем автоматичності і практично виключає будь-яке свідоме управління зі сторони носія мови, АЕ наразі справедливо вважається одним із найоб'єктивніших інструментів психолінгвістичного аналізу. Хоча реалізація АЕ сама по собі відносно проста, вона вимагає суворого дотримання методології на всіх етапах дослідження. Така процедура характеризується такими кроками:

Фаза 1 (до початку проведення АЕ) – визначення предмету та мети дослідження, підбір відповідної форми АЕ (індивідуальна/групова, усна/письмова), відбір респондентів (дотримання принципу репрезентативності, при компаративному дослідженні принципу еквівалентності), правильне складення АА.

Фаза 2 (хід АЕ) – надання адекватних інструкцій респондентам, контроль за ходом експерименту.

Фаза 3 (аналіз результатів АЕ) – систематизація отриманих реакцій, класифікація та аналіз асоціацій, інтерпретація результатів АЕ. Висновки, отримані за результатами третьої фази, і є головним досягненням АЕ.

Дотримання методики АЕ, врахування всіх факторів, що впливають на асоціативний процес, а також усунення негативних впливів та помилок самого експериментатора під час експерименту забезпечують валідність психолінгвістичного дослідження та об'єктивність результатів, отриманих у процесі АЕ.

Methodics of the associative experiment

Žaneta Zsarnóczyiová

Given that the associative process is characterized by a high degree of automatism and virtually excludes any conscious control by the bearer of the language, the associative experiment is now rightly considered to be one of the most successful tools of psycholinguistic analysis. Although the realization of the associative experiment itself is relatively simple, it requires strict adherence to the methodological procedure in all its phases. Adherence to the associative experiment methodology, consideration of all factors affecting the associative process, as well as the elimination of interferences and errors of the person conducting the experiment during its duration ensure the validity of the psycholinguistic research and the objectivity of the results obtained in the associative experiment process.